

Västergarns kyrka

Den nuvarande kyrkan är från 1200-talets mitt och ursprungligen koret i en tilltänkt kyrkobyggnad av större format. NV om kyrkan finns ruiner av en äldre romansk kyrka, troligen från 1100-talets slut. I norra kyrkogårdsmurens insida ligger sedan slutet av 1940-talet hälften av en runristad gravsten, G 192, infälld. Den blev känd genom P. A. Säves undersökning 1863.

192. Västergarns kyrka

Pl. 45

Litteratur: F 264, W 40. P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 200, d:o 1864 (ibid.), s. 307, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 197, samlingen S 170 II (konvolut 61) i UUB; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 25.12.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 627); H. Pipping, Runinskrifter undersökta år 1902 (ATA), nr 21; Kyrkoinventarium 1919 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 24 f., Ds i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 174 f.; H. Wideen, Gotlands gravstenar 1945 (ATA); Handl. (ang. flyttning) 1946 (ATA).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i a. aa. 1863 (även i S 170 II; kopia i C. Säve, Runologiska anteckningar 15 a och b, ATA) och 1864 (ATA och UUB); Pipping, 2 foton 1902 (ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1922 (ATA); E. Floderus foto 1934 (ATA), teckning i Sveriges kyrkor, fig. 178; S. Hallgren o. E. Wessén, 2 foton 1961 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med runinskrift (och sekundär bokstavsskrift). Stenen ligger sedan slutet av 1940-talet infälld i norra bogårdsmurens insida, 5 m V om norra ingången till kyrkogården.

Kyrkoinventariet 1830 upplyser: »Grafstenar finnas några få, i kyrkan och på kyrkogården; men alla utan Inscription eller någon märkvärdighet.» G 192 ägnades heller ingen uppmärksamhet förrän vid P. A. Säves besök 1863, varifrån denne meddelar: »Runsten (å Vestergarns kyrkogård, söder om kyrkan), mycket skadad och brusten, jemväl på längden, så att blott en del af korset med halfva rundeln jemte något af stammen nu finnes qvar. Runorna äro dock teml. tydliga; men för den häftiga stormen och ovädret vid besöket kunde jag för tillfället omöjligen afteckna mera än som här ofvan är ritadt.» Detta Säves första besök i Västergarn ägde rum den 5 november 1863. Säves granskning av den nyfunna gravstenen återupptogs 1864; reseberättelsen för detta år innehåller en avbildning, fig. 52, som är fullständigare och i vissa detaljer avvikande från föregående års. 1902 besökte H. Pipping Västergarn och beskriver stens belägenhet så: »Låg på kyrkogården vid materialbodens västra vägg, med korsets vertikala arm

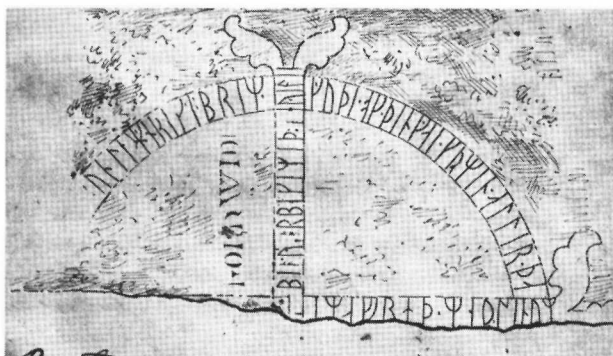

Fig. 52. G 192. Västergarns kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

löpande längs jordytan. Jag lät vrida stenen så att den kom att stå på rätt kant.» Fig. 53. Det synes vara samma läge som O. v. Friesen anger 1922: »Västergarn mot s. kyrkog.-muren ö om ingången», och E. Wessén 1944: »Innanför kyrkogårdsmuren, på s. sidan, omkr. 12 m t. h. (Ö) om kyrkogårdsgrinden.» Wessén anmärker: »Flyttas in i kyrkan eller till Gotlands fornsal. Bör i varje fall icke ligga kvar, där den snart blir täckt av en syrénhäck.» Wesséns bedömning av det utsatta läget resulterade i en förflyttning av stenen till dess nuvarande plats år 1947 eller 1948 av de knapphändiga handlingarna i ärendet att döma, en mindre radikal åtgärd än det ursprungliga förslaget. På den nya platsen granskades den 1961 av Wessén.

Fig. 53. G 192. Västergarns kyrka. Foto H. Pipping 1902.

Ljusgrå kalksten. Knappt hälften av den ursprungliga gravstenen är bevarad (högra hälften). Den har sannolikt haft rektangulär form. Nuvarande längd 1,90 m (v. Friesen, Wessén: 1,95 m), bredd 80 cm, tjocklek enligt Pipping »intill 15 cm». Ytterkanten är på undersidan hålkälad. Hällen har dominerats av ett ringkors med treflikiga bladornament som avslutning på korsarmarna, men ingen korsstam. Ringens yttre diameter kan uppskattas till drygt 1 m. Runinskriften har fyllt både korset och ringen. Runorna, som står förhållandevis tätt, är 7–10 cm höga. Delvis är inskriften välbevarad, delvis svårt vittringsskadad. Rester av sju versaler i den övre högra korskvadranten är spår av en senare omhuggning. Min uppfattning av runinskriftens läsföljd åskådliggöres i fig. 54.

Inskrift:

... rin · p - ir · bigu i - ... -yil | ... sunudager ok - · prim · | ... iṃaṣr - y · mip sinum · |
5 10 15 20 25 30 35 40 45

gupi · ok · pingat · kumin · allir · pa ...
50 55 60 65 70

»... (Kat)rin(?). De bodde i Fröjel(?). ... (Då var) ... söndag(sruna) och ... prim(runa) ... himla-fröjd(?) hos sin Gud. Och dit må alla de komma ...»

Till läsningen: Skiljetecknen består av en punkt mitt i raden. På grund av skador kan eventuella skiljetecken nu ej konstateras efter 11 **u**, 12 **i**, 26 **r**, 28 **k**, 43 **p**. Runorna **a**, **n**, **o** och **t** har ensidiga bistavar. I r. 5 finns möjligen ett mycket otydligt spår av en **a**-bistav bevarat. 6 **i** har en mindre skada på huvudstavens övre del. Runföljden 8–11 är säker; 10 **g** stungen. R. 12 är **i**, runan är tydlig, inga spår av bistav. Av r. 13 återstår tre fjärdedelar av huvudstaven nedtill samt ett kort stycke av en bistav (nederdelen) till **f** (jfr 37 **f**); formellt möjlig är givetvis också **p**. Därefter är ytan djupt skadad på ett ca 5 cm brett parti (plats för en runa). R. 14 är en huvudstav, nu utan spår av bistav; en liten fördjupning på huvudstaven

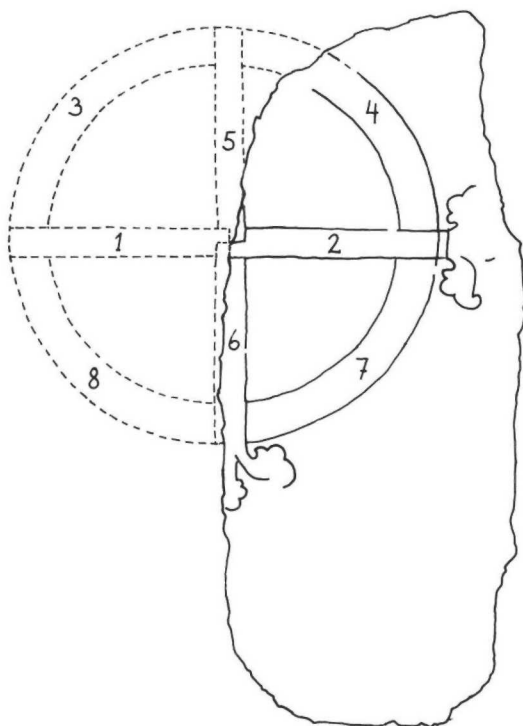

Fig. 54. G 192. Västergarns kyrka. Inskriftens läsföljd.

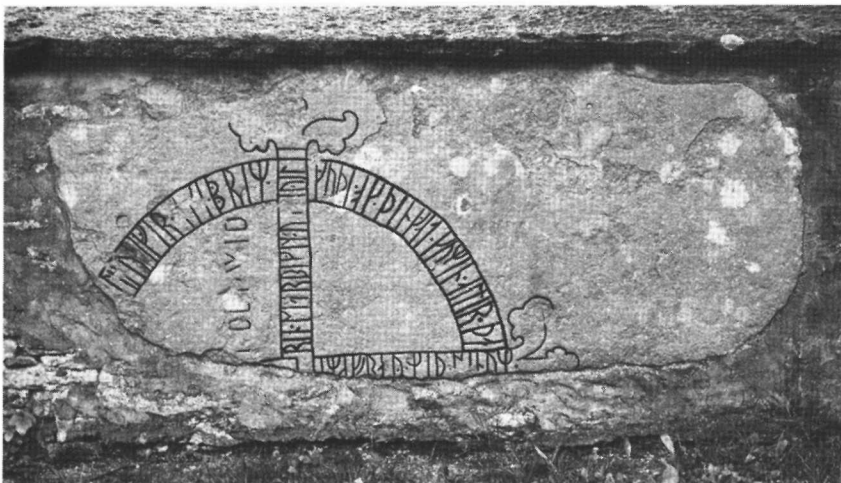

Fig. 55. G 192. Västergarns kyrka.
Foto S. Hallgren 1961 (E. Wesséns
imålning).

sitter för lågt för att vara stingning. I r. 15 finns en liten fördjupning på platsen för en punktering; runan sannolikt **y**. 16 **i** är säker. R. 17 har utseende av **l** och är det sannolikt, även om utrymmet efter runan formellt tillåter också **s** med försvunnen andra led i bistaven. Det är inte troligt, att den lodräta linjen invid ornamentet, utanför korsringen är en **i**-runa, även om det supponerade ortnamnet skulle kunna motivera en sådan; den hade i så fall otvivelaktigt rymts innanför ringens yttre begränsningslinje. 18 **s** är av gotländsk typ (liksom 44 **s**); av runan återstår en stump av bistavens första led och hela den andra leden. En skada har avlägsnat nedersta tredjedelen av huvudstaven i 19 **u**. Detsamma gäller mellersta delen av huvudstaven i 20 **n** och huvudstavens övre del i 26 **r** samt mellanpartiet i runföljden 27–29. 24 **g** är tydligt stungen. R. 29 har varit **i** eller **a**. 30 **p** är skadad nedtill; runan är stungen i övre bistaven men ej i den nedre. Baspartiet av runföljden 34–48 är bortslaget. R. 34 är övre hälften av en huvudstav utan spår av bistav. Runorna 36 och 39 ser nu ut att ha **a**-bistavar, men runorna kan också, särskilt r. 39, ha varit **o** (bistavarna i 53 **o** är lågt placerade). 40 **y** är tydligt stungen, likaså 49 **g** och 58 **g**. En fördjupning på huvudstaven i 56 **i** är förmodligen oavsiktligt tillkommen. Ett bortslag har skadat 62–63 **um**. 67 **l** är tydligt stungen.

Från P. A. Säves första granskning, 1863, har vi bara en skiss, som innehåller en mängd läsfel, från besöket 1864 en fullständigare teckning, fig. 52, med något färre avvikelser från den ovan hävdade läsningen, men varken translitteration eller tolkningsförslag. Bildens runor kan närmast återges sålunda: ... **bi - u - - r b - kimip : - eyil | ... - unl - gnr - - i : brim · | ... - mafranp · mep · sinum | gupi · ok · pinga · - kumin · allir · pa ...** – H. Pipping redovisar runföljderna i annan ordning: 4–6–7–2 enligt beteckningen i fig. 54. Relaterad till min ordningsföljd är resultatet av hans läsning enligt beskrivningen 1902 denna: ... **rin · skirbigim · ufeyilin | ... puu : iv (stunget f) ir · m · ok · k · prim · | ... imafrað mið sinum : | guði · ok · pingat · kumin : allir · pa ...** – O. v. Friesen läser (i ordningsföljden 4 – 2 – 6 – 7) och supplerar: ... **rin · [p]air · bigu i p ... iyil (=bigu i [fra]yil?) | ... u[n]u[d]ager [ok s] · prim · | ... imafray · mip · sinum · | gupi · ok · pengat · kumin · allir · pa ...** Men han reserverar sig med anmärkningen: »Bör granskas än en gång.» – E. Wessén ger ingen translittererad läsning, men fotot med hans imålning 1961 (fig. 55) ger en text som i svårurskiljbara detaljer visar beroende av Pipping: ... **rin · siarbigim · u - ... iyil | ... u - u ... ivir · - - - prim · | ... imafray · mip · sinum · | gupi · ok · pingat · kumin · allir · pa ...**

R. 67 är överraskande nog stungen, dvs. enligt vedertaget sätt att se beteckning för dentalt **l**. Av tidigare granskare har endast Pipping uppfattat fördjupningen i runan som en avsiktlig punktering.

R. 1–3 **rin** är, oaktat den följande mask. formen av pronomenet (**p - ir**), sannolikt rester av det vanliga kvinnonamnet *Katrin*, belagt även i G 28(?), 29, 35, 42, 60. Runföljden 13–17 kan utan hinder ha varit **froyil**, sockennamnet Fröjel söderut på andra sidan grannsocknen Klinte; gränsen till Fröjel är belägen på ca 1 mils avstånd från Västergarns kyrka. Ytterligare ett par medeltida belägg är registrerade i Ort-namnsarkivet i Uppsala: *Fröale* 1300-t., *fröiale* (dat.) 1357. Runföljden 34–40 är vanskelig. Sannolikt har O. v. Friesen rätt, när han här ser »himmelens fröjd», dvs. en onöjaktig skrivning av ett *[h]im[n]a-froy[gð]* f.

Som framgår av differenserna i tidigare läsningar av runföljderna 1–17, 18–29 samt 34–40, är dessa svårbemästrade. Återstoden är emellertid klar; det resonemang om runföljden 49–72 som Carl Säve för i brevet till brodern den 25.2.1863 bygger på den senares bristfälliga, preliminära läsning och saknar därför relevans. Varken Pipping eller Wessén har redovisat någon uppfattning om textinnehållet. O. v. Friesens tolkning har i nusvensk översättning framförts i Sveriges kyrkor (1942): »De bodde i Fröjel ... (att de må njuta h)immelens fröjd hos sin Gud och dit må alla de komma som ...»

Inskriften har varit mer än dubbelt så lång och genom sin originella avslutning haft ett språkligt intressantare innehåll än de vanliga, schablonmässiga. Inledningen är försvunnen men har förmodligen varit ett »här vilar X och Katrin», man och hustru. »De bodde i Fröjel», var alltså ovanligt nog utsocknes folk. Så dödsdatum. Senare hälften av den bevarade texten och slutet har innehållit en from önskan för de döda och även för alla dem som på något visst sätt hävdar sin kristna tro, läser förböner e. d. För-lusten av stora textpartier lämnar tyvärr den nutida läsaren i ovisshet om åtskilliga detaljer.

Gravstenens runinskrift är synbarligen självdaterande med hänvisning till den perpetuella kalendern, men nyckelrunorna har dessvärre blivit obestämbara – söndagsrunan är bortslagen, gyllentalsrunans eventuella bistav likaså, och de äldre läsningarna ger olika besked. Den stilhistoriska bedömningen talar för en datering till tiden omkring 1300 eller 1300-talets början.

De latinska bokstäverna läser Pipping RODHWIO och kommenterar med hänvisning till parallell-inskrifter med runor och latinska bokstäver på andra gravstenar: »Jag antager att den latinska inskriften är samtidig med runinskriften, och att det fragmentariska ordet öfverst i runinskriften är att läsa **[ro]puiu**» (r. 18–21). Västergarnsstenens versaler är emellertid tveklöst sekundärt inhuggna och kan utan hinder vara BOTHWID.

193. Gamla folkskolan, Västergarns sn

Litteratur: F 265. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 308, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 198.

Avbildningar: Säve, teckningar i a. aa.

Runstensfragment, nu borta.

Den ende som sett fragmentet är P. A. Säve, som i reseberättelsen 1864 beskriver det sålunda: »Runsten (fragment), 1:8 [aln] lång, 16 tum bredast och 5 1/2 tum tjock, funnen 1861 uti folkskoleträdgården, vester om kyrkan.» I Säves fältanteckningar (S 40 n, s. 198) är sista ordet »huset», ej »kyrkan». Gamla folkskolan låg omedelbart söder om kyrkan och nuvarande landsvägen. Säve nämner ingenting om fragmentets förvaringsplats. Den citerade uppgiften, som illustreras med teckningen fig. 56, följer direkt efter beskrivningen av gravstenen G 192 och står omedelbart före en notis om »Befästningar ... å Vifvesholm [Vivesholme i Sanda sn] ... mellan Vestergarn och Klinte». I S 40 n står teckningen vid sidan av bilden av Västergarns kyrka. Fragmentet har förgäves eftersökts av O. v. Friesen 1922 och vid Runverkets fältarbeten 1974.

Fragmentet har varit en 15 cm tjock flisa, förmodligen kalksten, 80×40 cm stor, med rester av en kopplad runslinga, 5–6 cm bred. De få runorna kan möjligen ha utgjort inskriftens början och slut.